

2. Німецьке цивільне уложення. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/.

3. Цивільний кодекс Польщі. URL: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/kodeks-cywilny-16785996>.

4. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-372-9-15>

THE PHENOMENON OF PROCEDURAL FORMALISM IN THE JUDICIAL PRACTICE OF CIVIL JUSTICE

ЯВИЩЕ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ФОРМАЛІЗМУ В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Koroied S. O.

*Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Acting President,
Scientific Institute of Public Law
Kyiv, Ukraine*

Короєд С. О.

*доктор юридичних наук, професор,
виконуючий обов'язки президента,
Науково-дослідний інститут
публічного права
м. Київ, Україна*

Категорія «процесуальної форми» має основне значення для будь-яких процесуальних досліджень, адже є процесуальним регламентом здійснення правосуддя, від якості якого залежить ефективність судочинства в цілому. Зміст процесуальної форми утворюють конструктивні частини у вигляді певних елементів процесуального законодавства. Стан процесуального регулювання порядку здійснення правосуддя в цивільних справах в науковій літературі називається процесуальним формалізмом, що пов'язане з необхідністю неухильного дотримання судами процесуальної форми [1, с. 318–320]. Провідні вчені-процесуалісти під процесуальним формалізмом розуміють вимогу неухильного виконання норм цивільного процесуального права під час розгляду та вирішення справи, яка поширюється не лише на суд, а й на всіх інших учасників судового процесу. При цьому зазначається, що він є необхідною умовою належного відправлення правосуддя, оскільки завдяки йому використання судами дискреційних повноважень чітко обумовлено з вказівкою випадків та відповідного обсягу, чим

запобігаються випадки свавілля, забезпечується передбачуваність застосування закону й, відповідно, дотримуються гарантії права на справедливий судовий розгляд [2, с. 85].

Водночас судді, дотримуючись процесуальної форми, часто стають заручниками зайвого формалізму, позбавляючись необхідної дискреції у виправленні допущених учасниками справи неістотних процесуальних порушень. Так, в ряді випадків, неухильно дотримуючись процесуальної форми, судді часто вдаються до буквального або ж обмежувального тлумачення процесуальних норм, що призводить до створення учасникам справи перешкод у доступі до суду (як при зверненні до суду першої інстанції, так й при апеляційному та касаційному оскарженні судових рішень) або спричинення інших негативних наслідків в розвитку процесу, коли останній здійснюється не заради виконання завдання цивільного судочинства, а заради самого процесу, без врахування обставин конкретної цивільної справи та без оцінки на предмет дотримання права на справедливий судовий розгляд. Таке правове явище як в юридичній літературі, так й судовій практиці отримало назву «надмірний формалізм». У трактуванні процесуального законодавства Верховний Суд визнає надмірний формалізм неправомірним обмеженням права на доступ до суду як елемента права на справедливий суд згідно зі статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [3; 4]. Посилаючись на практику Європейського суду з прав людини, Верховний Суд в одній зі справ зазначив, що правомірний та розумний формалізм у процесі є позитивним й необхідним явищем, оскільки забезпечує чітке дотримання судами та учасниками розгляду певних правил процесу, проте надмірний формалізм заважає практичному та ефективному доступу до суду, не сприяє правовій визначеності, належному здійсненню правосуддя, у тому числі виконанні судового рішення та є порушенням статті 6 Конвенції (рішення ЄСПЛ від 28 жовтня 1998 року у справі «Перед де Рада Каваніллес проти Іспанії», від 13 січня 2000 року у справі «Мірагаль Есколано та інші проти Іспанії», від 08 березня 2017 року у справі «ТОВ «Фріда» проти України») [5]. Надмірний формалізм, як зазначають науковці, на відміну від процесуального формалізму, передбачає механічне дотримання норм процесуального права безвідносно до врахування доцільності цього, виходячи з конкретних обставин справи. Іншими словами, дотримання норм процесуального права здійснюється не задля належного відправлення правосуддя, а перетворюється у самоціль процесуальної діяльності суду. При цьому останній, як слушно зауважує Н. Ю. Сакара,

не враховує «здійсненність» та доцільність вимог, що висувуються до процесуальних дій учасників судового процесу, об'єктивної можливості їх виконання при сумлінному ставленні осіб до своїх процесуальних прав та обов'язків, а також впливу наслідків їх невиконання на здатність здійснювати розгляд і вирішення цивільної справи. За загальним правилом, надмірний формалізм зовні проявляється у «законній» діяльності суду, однак остання має наслідком створення бар'єрів, що перешкоджають або унеможливають реалізацію права на справедливий судовий розгляд [2, с. 85]. Верховний Суд, з посиланням на практику Європейського суду з прав людини, зазначив, що «надмірний формалізм» може суперечити вимозі забезпечення практичного та ефективного права на доступ до суду згідно з пунктом 1 статті 6 Конвенції; це зазвичай відбувається у випадку особливо вузького тлумачення процесуальної норми, що перешкоджає розгляду позову заявника по суті, із супутнім ризиком порушення його чи її права на ефективний судовий захист (рішення ЄСПЛ у справі *Zubac v. Croatia* («Зубац проти Хорватії») від 05 квітня 2018 року) [6; 7].

Найбільш поширеною сферою застосування судами надмірного формалізму є позбавлення особи доступу до суду, що проявляється в різних процесуальних формах на різних стадіях процесу. Наприклад, на стадії апеляційного перегляду «надмірний формалізм» часто проявлявся у поверненні апеляційної скарги, поданої безпосередньо до апеляційного суду (а не через суд першої інстанції); а також при вирішенні апеляційними судами клопотань про поновлення строку на апеляційне оскарження або поверненні апеляційних скарг за наявності у суду процесуальної можливості пересвідчитись у наявності в особи відповідних повноважень під час розгляду справи, зокрема при зазначенні адвокатом в ордері назви органу, в якому надається правова допомога, а також при перевірці правильності заповнення реквізитів наданого стороною платіжного доручення про сплату судового збору.

Проаналізовані нами форми прояву надмірного формалізму в судовій практиці свідчать, що надмірний формалізм зустрічається переважно при трактуванні норм саме процесуального права, коли такий надмірний формалізм перш за все неправомірно обмежує право на доступ до правосуддя як елемента права на справедливий суд (тобто право на звернення до суду як процесуальний аспект права на судовий захист), створюючи сторонам непропорційні перешкоди, не пов'язані із необхідністю суворого дотримання процесуальної форми (якщо такі перешкоди нівелюють саму сутність права на доступ до суду), застосування тих чи інших вимог якої за конкретних обставин буде

очевидно нерозумним і недоцільним. Визначення необхідності (доцільності) відступу від суворого трактування процесуальних норм має відбуватись з урахуванням конкретної процесуальної ситуації, в якій підлягає застосуванню та чи інша процесуальна норма, тлумачення якої має здійснюватися судом на користь необхідності забезпечення особі її права на доступ до правосуддя, якщо відступ від певних процесуальних формальностей істотно не впливає на умови реалізації права на пред'явлення позову чи подання апеляційної скарги, але водночас є необхідним для реального забезпечення особі права на доступ до правосуддя та виконання завдання цивільного судочинства, яке має превалювати над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі і реалізовуватись з урахуванням принципу верховенства права, забезпечуючи гарантії права на справедливий судовий розгляд.

Література:

1. Короєд С. О. Процесуальне забезпечення ефективності цивільного судочинства: дис. ... докт. юрид. наук. К., 2014. 489 с.
2. Сакара Н. Ю. Феномен формалізму в цивільному судочинстві. Проблеми законності. 2018. Вип. 143. С. 77–89.
3. Постанова Верховного Суду від 05 серпня 2020 року, судова справа № 177/1163/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90847615>.
4. Постанова Верховного Суду від 22 липня 2021 року, судова справа № 340/141/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98493712>.
5. Постанова Верховного Суду від 18 січня 2023 року, судова справа № 2-246/10 (провадження № 61-6908св22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108553596>.
6. Постанова Верховного Суду від 20 липня 2023 року, судова справа № 420/8355/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112325311>.
7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 05 червня 2019 року, судова справа № 760/20599/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83000575>.